

О.І. Ремешило-Рибчинська, О.І. Стасюк*

Національний університет “Львівська політехніка,
кафедра дизайну та основ архітектури,

*кафедра реставрації та реконструкції архітектурних комплексів

ОСОБЛИВОСТІ РЕВАЛОРИЗАЦІЇ АРХІТЕКТУРНИХ АНСАМБЛІВ КЛАДОВИЩ ЛЮБАЧІВЩИНИ З МЕМОРІАЛЬНОЮ ПЛАСТИКОЮ “БРУСНІВСЬКОЇ” ШКОЛИ (НА ПРИКЛАДІ с. ЖУКІВ)

© Ремешило-Рибчинська О.І., Стасюк О.І., 2008

Проаналізовано формування “бруснівської” школи меморіальної пластики, визначено особливості архітектурних ансамблів кладовищ і вироблено рекомендації з ревалоризації.

The analysis of the forming of the “Broosneve” school of memorial plastic was passed, the property of the cemeteries architectural ensembles were define and the recommendations of revalorization were worked out.

Постановка проблеми

Сьогодення ставить перед дослідниками ряд проблем, пов'язаних з питаннями ревалоризації історичних архітектурних ансамблів кладовищ, зі збереженими зразками меморіальної пластики “бруснівської” школи. Авторами визначено два основні блоки проблем:

- наявність діючих кладовищ, в яких зразки “бруснівської” школи поступово витісняються і нівелюються сучасною меморіальною пластикою;
- існування недіючих кладовищ, які поступово зникають через відсутність догляду людьми, які були насильно переселені під час операції “Вісла”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз специфіки формування каменярської школи в с. Брусно, так званої “бруснівської” школи меморіальної пластики, було проведено на основі експозиції та бібліографічних матеріалів “Музею кресув” в Любачеві, наукових консультацій та натурних досліджень. Цей феномен досі не має фундаментального монографічного опрацювання, хоча багато дослідників розглядали окремі аспекти цієї проблеми. Зокрема дуже докладно була опрацьована джерелознавча база цього питання та описана історія експлуатації вапнякових скал Станіславом Гаєрським [2, 3]. У дослідженнях народного каменярства Розточчя польський автор Кшиштоф Вольський [5] віддає належне каменярській школі Брусно – описано історію осередку, етапи його розквіту і занепаду, стан збереження та характер пластики окремих фігур. Одна з останніх польських публікацій, присвячених Бруснівській каменярці, належить перу Адріана Якубчака [4]. Це коротенький нарис, присвячений унікальності та сучасному стану кладовища в Старому Брусні, своєрідний анонс інтересу до даної теми. В українських дослідженнях тема каменярства Розточчя, де основним осередком є Брусно, опрацьована значно менше. Зокрема Роман Одрехівський [1] проаналізував зв'язок між народною та професійною різьбою в Бруснівській каменярській школі, виокремив роботи окремих майстрів та прослідкував їх творчий шлях та дослідив впливи Бруснівської каменярської школи на розвиток кам'яної пластики в сусідніх регіонах.

Мета статті

Подати:

- результати проведених експедицією натурних досліджень та інвентаризації ряду архітектурних ансамблів цвинтарів Любачівщини з меморіальною пластикою “бруснівської школи”;
- результати аналізу зразків цінних намогильних пам’яток і виявлених типових прикладів меморіальної пластики та алгоритм їх розвитку в ХІХ – на поч. ХХ ст.;
- викласти основні положення щодо ревалоризації ансамблів кладовищ Любачівщини з меморіальною пластикою “бруснівської” школи.

Виклад основного матеріалу

Поданий матеріал є результатом науково-пошукової та освітньої експедиції “ДОСЛІДЖЕННЯ МЕМОРІАЛЬНИХ ПАМ’ЯТОК ІСТОРИЧНОГО КЛАДОВИЩА в с. ЖУКІВ (Любачівщина, РП)”, яка відбулася 11–21 серпня 2008 року. Експедиція була проведена за підтримки посольства України в Республіці Польща та ректора Національного університету “Львівська політехніка”, ініціативи Об’єднання українців у Польщі (відділ у Перемишлі) та Комітету родин колишніх мешканців с. Жуків при греко-католицькій парафії в Любачеві (Товариство Любачівської землі).

Завданням експедиції було:

1. Провести інвентаризацію цінних зразків меморіальної пластики історичних кладовищ;
2. Ознакувати межі історичних поховань ХІХ–ХХ ст. на території кладовища;
3. Скласти список захоронених із встановленням меморіальних дат та виокремленням окремих намогильних текстів;
4. Проаналізувати стан окремих зразків меморіальної спадщини з метою їх збереження та реставрації ;
5. Шляхом опитування місцевого населення зібрати інформацію про захоронення; врахувати побажання сільської адміністрації та громади щодо перспективи розвитку села з метою формування туристичної інфраструктури.

Автори здійснювали керівництво та координацію робіт. Учасниками експедиції були: студенти Інституту архітектури Національного університету ”Львівська політехніка”, які працювали над інвентаризацією кладовищ у с. Жуків та с. Бруно та два представники Міжнародного інституту освіти та зв’язків з діаспорою¹.

Було проведено зустріч: зі старшим інспектором охорони пам’яток п. mgr. Кшиштофом Шуваровським у Воєводському уряді Охорони пам’яток в Перемишлі, під час якої було узгоджено методика та визначено об’єкти дослідження, погоджено вироблений керівниками двомовний зразок “Облікової карти надгробного пам’ятника”². Нам також було надано матеріали щодо кладовищ у с. Жуків та Гораєць, опрацьовані Воєводським урядом Охорони пам’яток – “Цвинтарну картку”, заповнену в 1993 р. У роботі експедиції було враховано побажання представників Комітету родин колишніх мешканців с. Жуків при греко-католицькій парафії в Любачеві та Об’єднання українців у Польщі (відділ у Перемишлі) п. Анни Дрозд та п. Андрія Кобака.

Роботам з інвентаризації передувало: пілотне дослідження кладовищ міст Перемишля, Любачева, в селах Гораєць , Плазів, Нароль та Воля Велика, вступний інструктаж; ознайомлення на місці з особливостями об’єктів, зі специфікою та характером ландшафту, визначення об’ємів робіт, способів і методів дослідження та черговості ведення робіт.

Для нас основним полігоном дослідження Бруснівської каменярської школи стало насамперед кладовище в с. Жуків, на якому було проведено основну частину робіт.

¹ СТУДЕНТИ: Вовк Тетяна, Гурешидзе Євгенія, Євсєєва Наталія, Котлярчук Андрій, Макійчук Андрій, Рибчинський Адріан, Рибчинський Северин, Семенців Олег, Хомин Мар’ян, представники МІОК п. Галина Шміло, п. Оксана Туркевич.

² Інвентарна картка цвинтарної пам’ятки вироблена на основі діючих інвентарних карток як в Україні, так і в Польщі. Автори висловлюють подяку за надану допомогу в питанні інвентаризаційної документації доц. К.В. Присяжному.

Було організовано роботи студентів в групах та визначено індивідуальні завдання. Визначено та картографовано загальні параметри кладовища. Виконано пілотний дендрологічний аналіз території з нанесенням на план поля найхарактерніших і виразних одиниць. Ділянку кладовища в с. Жуків було умовно розбито на поля А, Б, В, Г і т.д. (рис. 1). Було проведено ідентифікацію раніше інвентаризованих надгробків згідно з отриманою Цвинтарною картою. Оскільки територія цвинтаря виявилася значною, а експедиція була обмежена часом і кількістю учасників, для докладного опрацювання було вибрано два перші від входу поля А та Г. Розчищено територію двох досліджуваних полів.

На полі А у травні місяці 2008 року працювала група волонтерів з товариства “Магурич” під керівництвом п. Моджиевського. Під час робіт на кладовищі волонтерами було застосовано хімічні препарати для обробки каменю. Учасники експедиції ознайомилися з рештками цих препаратів.

На жаль, товариством “Магурич” не було залишено жодної документації, за якою можна було б прослідкувати перебіг та методику виконаних на цвинтарі в Жукові робіт.

На полях А і Г була проведена докладна фотофіксація існуючого стану пам'яток з присвоєнням кожній пам'ятці свого номера в межах поля (напр. А-3; Г-54 і тп.).

У процесі роботи було проведено наукові консультації телефоном з питань методики та способів консервації пам'яток з каменю з:

- проф. Нац.ун-ту “Львівська політехніка” п. Миколою Бевзом;
- проф. Академії мистецтв у Варшаві п. Яном Смазою;
- проф. Вищої Фахової школи в Гільдесгаймі (Німеччина) п. Яном Шубертом.

Керівниками експедиції була категорично заперечено можливість використання будь-якої “хімії” на цьому етапі в процесі проведення польових робіт. Було піднято та механічно очищено окремі елементи меморіальної пластики, які були залишені для природного висихання до наступного етапу робіт.

Було визначено стан збереження пам'яток, цінність окремих надгробків. Виконано габаритні обміри та опис стану кожної пам'ятки зокрема. Опрацьовано зібрані матеріали польових досліджень у комп'ютерному режимі – заповнено картки, внесено на картки фото в трьох проекціях (рис. 2), сформовано в папках додаткові дані (фото, вичитання написів), не подані в інвентарних картках.

Аналіз кладовищ у Любачеві, Жукові, Брусно, Гурайцях, Плазові, Наролі, Волі Вейській і Перемишлі дав змогу виявити спільні риси розвитку території кладовища. В сільській місцевості кладовище завжди знаходилося поблизу церкви. Кладовище завжди обносилось стіною, в якій була як мінімум одна парадна вхідна брама. У більшому містечку це був потужний цегляний мур з відповідною брамою, а на сільському кладовищі це була огорожа, яка складалася з кам'яних стовпів та дерев'яного штахетника. На час проведення дослідження від таких огорож залишилися лише понищені кам'яні стовпи.

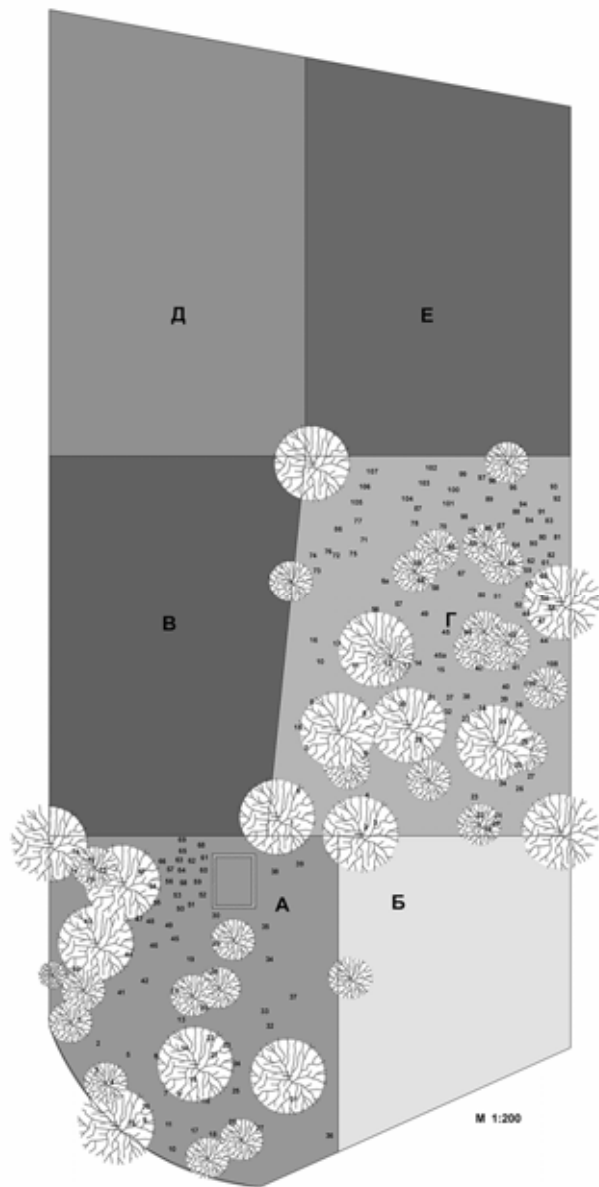

Рис. 1. План кладовища в с. Жуків

ІНВЕНТАРНА КАРТКА НАДГРОБНОГО ПАМ'ЯТНИКА
KARTA EWIDENCYJNA GROBU

Назва та ідентифікація: Nazwa		сп. Дмитрія	
Місцезнаходження: Lokalizacja	Ковалівка	Поле: A Pole	Номер: Nómer 24
Документація про охорону: Dokument ochronny			
Фотофіксація Zdjecie:		Дата Data: 1870	
		Автор Autor: -----	
		Збереженість Zahowanie: вигляд незмінний wyglad nie zmieniony ☒ наявність втрат utraty ☒ доповнення dopelnienie	
		Технічний стан Stan techniczny: добрий dobry ☒ задовільний dostateczny аварійний awaryjny	
		Цінність Wartosc: ☒ історія historia ☒ культура kultura мистецтво sztuka ☒ художнє ремесло rzemioslo	
		Стиль Styl:	
		Тип надгробка Typ grobu:	
		Тип пластики Typ plastyki: ☒ рельєф relief кругла скульптура rzezba okragla	
		Вид скульптури Rodzaj rzezby:	
		Декор Dekorum:	
Написи Inskrypcje:		Атрибутика Atrybutyka:	
		Малі форми Male formy: огорожа ogrodzenie лава lawa ліхтар latarnia квітник kwietnik	
		Матеріал надгробка та малої форми: Tworzywo nagrobka I malej formy вапняк	
		Габарити Wymiary: 550\600\---	
		Дата заповнення Data wypelnienia: 14.08.2008	
		Підпис виконавця Podpis wykonawcy:	
Додадкові зауваження Dodatkowe uwagi			

Рис. 2. Інвентарна картка надгробного пам'ятника

Територія кладовища мала, як правило, правильну прямокутну форму. Чітко читається композиційна вісь від церкви до входу і вглибину кладовища. На цій осі приблизно посередині кладовища, деколи ближче до входу могла бути збудована капличка. Таку композицію бачимо, наприклад, в Жукові і в Гурайцях. Самі надгробки розміщені чіткими рядами (з півночі на південь), своїм фасадним боком орієнтовані на схід.

Найдавніші поховання сконцентровані в передній центральній частині кладовища. На кладовищі в с. Жуків найдавніше поховання датовано 1813 р. Відповідно і надмогильний хрест ми датуємо приблизно тією самою датою.

У результаті докладного аналізу меморіальної пластики було виокремлено типові моделі та їх композиційні особливості, що дало можливість визначити чітку поетапність формування типів меморіальної пластики бруснівської школи.

Перший етап. Надгробки складаються з двох частин – основи та хреста. Для цього періоду характерні проста чотирираменна форма хреста з трохи видовженим нижнім ramenom. Бокові рамена деколи трохи розширені на кінцях, а деколи мають правильну прямокутну форму (рис. 3).

Рис. 3. Хрест на цвинтарі в с. Жуків

Хрест вкритий викарбуваними написами та солярними знаками. Деколи такі знаки зустрічаються як з фронтального, так і з тильного боків хреста (рис. 4).

У найдавніших зразках основа є прямокутної форми, а монтажні отвори розміщуються в першій третині плити. Поступово ці отвори мігрують до центру плити, а сама плита набуває квадратної форми.

Другий етап. Надгробки складаються з двох частин – основи та хреста з фігурою розп'ятого Ісуса Христа. Основа залишається простої квадратної форми. Форма хреста розвивається і збагачується. Часто зустрічаються барокові завершення ramen у формі трилисника. Нижнє rameno хреста видовжується і отримує додаткове потовщення на зразок п'єдесталу (рис. 5).

Третій етап характеризується подальшим розвитком композиції надгробного пам'ятника в триблокову. Надгробок складається з основи, прямокутної в плані, дуже наближеної до квадрата, високого цоколя п'єдесталу та власне хреста. На цьому етапі хрест з розп'яттям доповнюється фігурками так званих предстоячих. Це, як правило, дві жіночі постаті, ймовірно дві Марії. (рис. 6) Цоколь може бути складної форми з профілюваннями зі спеціальною нішею для написів. Деколи в цій ніші вміщувалася ще одна фігура (рис. 7).

Рис. 4. Хрест на цвинтарі в с. Гурайці, фронтальна і тильна сторона

Рис. 5. Хрест з розп'яттям на цвинтарі с. Жуків.

Останній етап пов'язаний з привнесенням професійних впливів в бруснівську каменярську школу. На початку XX ст. деякі бруснівські майстри почали здобувати професійну художню освіту, зростає їхня майстерність; крім того, і сюди прийшли віяння моди на певні форми меморіальної пластики. Надгробок і далі складається з трьох частин, проте цокольна частина

змінює свою форму, наслідуючи зразки перемишльські або львівські. Сам хрест також починають виконувати як імітацію дерев'яного хреста – з корою, сучками, листками. Хрест додатково оздоблюється – рушничками, віночками, ангелочками з каменю. Також інколи замість хреста з розп'яттям встановлюється фігура. Дуже популярною є фігура Божої Матері (рис. 8). На цьому етапі бруснівська школа починає втрачати свою своєрідність. Всі ці прийоми характерні для меморіальної пластики поч. ХХ ст. і зустрічаються на цвинтарях Східної Європи.

Рис. 6. Хрест з розп'яттям та фігурками Марії на цвинтарі с. Жуків

Рис. 7. Хрест з розп'яттям та фігурою Миколая на цвинтарі с. Жуків

Рис. 8. Цвинтар в Любачеві, фігури Марії Бруснівської школи

З 1947 р. бруснівська школа занепадає. Майстри, які займалися обробкою каменю, були переселені. Ця традиція ніким на була підхоплена, і поступово бруснівський осередок каменярства припинив своє існування.

Результати польових досліджень покладено в основу розроблення Програми ревалоризації архітектурних ансамблів історичних кладовищ на Любачівщині.

Ревалоризація архітектурних ансамблів історичних кладовищ передбачає проведення сукупності науково-обгрунтованих заходів з виявлення:

- потенціалу їх культурної, суспільно-історичної, матеріальної цінності в межах регіону з метою отримання ефекту від їх відновлення;
- ступеня збереження та необхідної маси відтворення їх автентичної функціональної структури та архітектурно-художнього образу в історичному ландшафті.

Сьогодні меморіальна пластика бруснівської школи розкидана по різних кладовищах – як діючих, так і недіючих. Дослідження показали, що на недіючих кладовищах меморіальна пластика є збережена краще. Крім того, тут є збережене, своєрідно законсервоване кладовище як архітектурний ансамбль, наповнений меморіальною пластикою винятково бруснівської школи. Так само воно виглядало на початку ХХ ст. (якщо не враховувати механічних пошкоджень), що робить таке кладовище чудовим полігоном для розроблення проекту ревалоризації.

Висновки

Недіючі кладовища на території Любачівщини, зокрема кладовище в с. Жуків, є музеєм під відкритим небом бруснівської каменярської школи, джерелом для різноманітних архітектурних, етнографічних, історичних, мистецьких досліджень. У результаті проведених робіт I етапу експедиції “Дослідження меморіальних пам’яток історичного кладовища в с. Жуків” було визначено закономірності формування культурологічних процесів протягом історичного розвитку архітектурних ансамблів території. Виявлено основні риси типології меморіальної пластики історичних кладовищ в селах Жуків, Брусно, Гурайці, Люблинець та ін. Опрацьовано метод оцінки естетичного потенціалу архітектурного ансамблю історичного кладовища з виявленням його історико-культурної цінності. Таке кладовище треба сприймати як цілісний архітектурний ансамбль. Для ревалоризації цього ансамблю необхідно провести його повну інвентаризацію з виконанням всієї необхідної документації. Передбачити проведення робіт з дендрології та з вилучення самосівів шляхом залучення до експедицій фахівців та волонтерів. Провести професійні реставраційні роботи окремих пам’яток, які включають біологічні та хімічні дослідження каменю. Передбачити проектом розкриття видових осей на кладовище з віддалених точок (з траси, від церкви і т. п.). В процесі вироблення проектів благоустрою територій кладовищ передбачити формування лапідаріїв (з влаштуванням меморіальних інформаційних таблиць зі списками похованих, взятих в архівах, та встановленням останків меморіальної пластики).

1. Одрехівський Р. Брусно – осередок каменярства (до питання дослідження каменярства Розточчя) // *Мистецтвознавство*. – Львів, 2001. – С. 53–64. 2. Gajerski S.F. *Eksploracja skał wapiennych w królewskich starostwach Lubaczowskiego w XVI-XVIII wieku* // *Materialy i Studia Muzealne*. T. I. – 1978. – S. 5–25. 3. Gajerski S.F. *Materialy źródłowe dotyczące historii bruśnińskiego ośrodka kamieniarskiego okresu gospodarki folwarcowo-pańszczyźnianej* // *Polska Sztuka Ludowa*. – 1969. – № 3–4. – S. 219–227. 4. Jakóbczak H. *Kamienne krzyże* // *Spotkania z Zabytkami*. – № 5, maj 2002. – S. 31–32. 5. Wolski K. *Z badań nad kamieniarskim ludowym na Roztoczu* // *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie*. T. I. – 1966. – S. 113–127.